

יחיאל מקלר

התפילה מתוך ענווה ותודעת שליחות

א. מבוא

ב. אמהות ישראל עקרות - מדוע?

ג. בירור המושג כוונה

ד. יראת שמים מתוך ענווה

ה. הגדרת כוונה מעולה

1. ביטוי הכוונה המעולה בתפילה

ו. הסבר תופעת העקרות בקרב אמהות האומה

2. שרה

3. רבקה

4. לאה

5. רחל

ז. סיכום

א. מבוא

פעמים רבות אנו תוהים לעצמנו מהי בעצם תפילה עם כוונה. כמו כן, שכיחה מאוד השאלה מהו הגורם לכך שישנן תפילות בהן אנו מרגישים כשרפים המשלשים קדושה בפני הקב"ה, ואילו בפעמים אחרות אנו חשים כזר המתפלל כמצוות אנשים מלומדה. אני משער כי רוב בני האדם חוו במהלך חייהם תפילה מלאת כוונה אשר ריגשה אותם ואף השאירה רושם משמעותי בנפשם. במאמר זה אנסה לנתח חוויה זו ולהבין כיצד עלינו לכוון בתפילה ובמהלך החיים בכלל. כמו כן, אנסה להבין מהי התחושה אותה אנו מכנים "כוונה", ומאין היא מגיעה.

ב. אמהות ישראל עקרות - מדוע?

בחומש בראשית אנו נפגשים בתופעה עקבית ולא שגרתית של בעיית עקרות בקרב ארבעת אימהות האומה. במדרש פסיקתא דרב כהנא¹ נמנות ארבעת האימהות ברשימה של נשים עקרות: "מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהלים קיג, ט). שבע עקרות הן, שרה² רבקה³ רחל⁴ ולאה⁵". על פי מדרש זה מובן כי ארבעתן היו עקרות מתחילה עד שהשתנה טבען וניתנה להם היכולת להרות.

ישנם פירושים רבים לסיבת עקרות זו. אתמקד בפירושם של חז"ל במדרש (שיר השירים רבה ב):

¹ פסיקתא דרב כהנא, מהדורת מנדלבוים, כ.

² "וַתְּהִי שְׂרָי עֲקָרָה אֵין לָהּ וָלֵד" (בראשית יא, ל-לא).

³ "וַיַּעֲתֹר יִצְחָק לָהּ לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָה הָיָה וַיַּעֲתֹר לוֹ ה' וַתֵּהָרֶה רָבֵקָה אִשְׁתּוֹ" (בראשית כה, כא).

⁴ "וַיֵּרָא ה' כִּי שְׂנוּאָה לָאָה וַיַּפְתַּח אֶת רִחְמָהּ וַרְחֵל עֲקָרָה" (בראשית כט, לא).

⁵ "ובאמרו ויפתח, מלמד שהיתה (לאה) עקרה וה' פתח רחמה, ורחל נשארה עקרה כמו שהיתה" (רד"ק בראשית כט, לא).

רבי לוי בשם רבי שילא מכפר תמרתא ורבי חלבו בשם ר' יוחנן, מפני מה נתעקרו אמהות בשביל שהיה הקב"ה מתאוה לשמוע שיחתן.

במדרש מוסבר ששלושת האימהות היו עקרות מאחר והקב"ה התאוה לשמוע לתפילתן. במבט ראשון הסבר זה מתקבל על הדעת. אולם, כאשר נעמיק להתבונן בענייני התפילה ובענייני עבודה שבלב, מספר תהיות עולות בנוגע לפשט המדרש. ראשית, מהי התפילה שהקב"ה מתאוה לה כל כך, עד כדי שהוא מוכן לדחות את לידתם של אבות האומה וכן את היווצרותו של עם ישראל עבודה? שנית, מה נדרש מהאדם לעשות על מנת להתכוון בתפילה באופן המביא לכדי סיפוק את תאוות הקב"ה?

ג. בירור המושג כוונה

ישנה דעה רווחת האדם מתפלל בכוונה מרבית כאשר הוא נתון בצרה גדולה, כיוון שאז הוא מתעורר להתפלל מעומק ליבו. אם ננתח את הסיבה לכך מבחינה פסיכולוגית נבין שכאשר אדם מצוי במצוקה כה גדולה עד שהוא כבר השלים עם העובדה שאין ביכולתו למצוא פתרון לבעיה, מתחילה לנצנץ במחשבתו תובנה מסוימת שלא חש בה קודם לכן. תובנה זו היא תחושת חוסר האונים ואי היכולת של האדם לשלוט על מצבו בחיים, על אף כוחו ועוצם ידו אשר הביאו אותו להישגים נהדרים ומפלאים. תובנה זו בדרך כלל מכה בהפתעה ברוב בני האדם החווים אותה ומביאה אותם לנקודת שבירה באמון האבסולוטי בכוחם האישי. מתוך כך מחלחלת אל האדם ההכרה בכוח נשגב ממנו, המסוגל להתערב ולהכריע את הכף לטוב או לרע. לרוב, מתוך מפת נפש זה מתעורר האדם לתלות את יהבו בה', ולהתפלל שצרתו, אף באורח נס אם צריך בכך, תבוא על תיקונה בשלום. ניתן לומר שלעיתים קורה ששוכח האדם להכיר תודה כלפי הקב"ה על כל הטוב שהוא גומל עימו בכל עת בחייו, אולם כאשר מצוי האדם במצוקה הוא נזכר כי באמת יחס לעצמו יותר ממה שמגיע לו ועל כן שב בתשובה ומודה לקב"ה בתפילה המתוארת כתפילה עם כוונה.

בהצגת תיאור זה, תדמית הכוונה בתפילה מצטיירת בעינינו כמעין יציאה עראית משטף החיים, פרץ של שיבה אל ה' הנגרם בהתאם לקשיים אותם אנו חווים. לעניות דעתי, כוונה כזו הינה הפחותה מבין סוגי הכוונה ולפיכך אין ברצוני להתעסק בה.

לעומתה, הכוונה המעולה בתפילה אינה מוגדרת על ידי חוויה כבירה אותה חווה האדם, חוויה אשר משפיעה על מהלך חייו. הכוונה בתפילה היא תוצר של שינוי תודעתי בתפיסת עולמו של האדם המתפלל. לדעתי, רמת הכוונה בתפילה נקבעת באופן ישיר בהתאם לתחושת הענווה של האדם אל מול הקב"ה. רצוני לומר כי מתוך הבנת האדם כי הוא אינו מהות בפני עצמו אלא ברייה של הקב"ה, מוטלת עליו החובה להבין כי ייחודיותו בעולם היא מהותית, אך מטרתה היא הגשמת רצון הקב"ה. תובנה זו מתאפיינת בכך שלכל אדם יש יכולות וחכמת חיים שונות. ברם, ההבדלים בין אדם לחברו, בצירוף עם זכות הבחירה בנתונה בידו, הם רק כלים המסייעים לאדם להבין כי עליו לחקור מה הקב"ה רוצה ממנו.

העולה מדברים אלו הוא שהאדם אשר חושב ופועל מתוך ענווה תוהה לעצמו מדוע זכה לתכונות מסוימות אשר אחרים לא ניחנו בהן. מתוך כך עולה במוחו ההבנה שמוטלת עליו החובה לפעול ככל יכולתו, ובהתאם לתכונות אשר ניתן בהן לבטא ולהנכיח את הקב"ה בעולם. אם כן, ההצלחה במשימה לא פשוטה זו נמדדת על פי התמסרות האדם למשימתו בתיקון העולם ומילוי רצון הקב"ה, והיא נקבעת לאדם בהתאם לתכונותיו.

ד. יראת שמים מתוך ענווה

באיגרת המוסר לבנו מצטט הרמב"ן את הפסוק "עֲקֹב עֲנוּה יִרְאַת ה'" (משלי כב, ד) על מנת להדגיש בפניו את חשיבות מידת הענווה.⁶ כמו כן, הרמב"ן מציין מספר פעמים נוספות את מידת הענווה ויתרונותיה באיגרת, ולבסוף אף מסכם אותה במילים אלו (בדילוגים): "ובזה יהיו דבריך ומעשיך ומחשבותיך ישרים; ותפילתך תהיה זכה וברה ונקיה, ומכוננת ומקבלת לפני המקום ברוך הוא... ובכל יום שתקראנה יענוך מן השמים כאשר יעלה על לבך לשאול, עד עולם".

אכן, ידוע כי נכתבו מאמרי חז"ל רבים בדבר מידת הענווה; אולם, ההבטחה שכאשר יקרא בנו באיגרת כל תפילותיו יענו, אינה שגרתית כלל. הבטחה מעין זו מעוררת תמיהה מאחר ומקובלת הדעה שאין בידי אדם את הכוח לדעת אילו תפילות רצויות לפני הקב"ה ואיזה מהן לא. בניסיון לענות על תמיהה זו אציין כי מקובל להתייחס למושג יראת ה' כתיאור של מודעות עמידתו של האדם אל מול הקב"ה. כך מבאר למשל בעל המצודות דוד (משלי כב, ד):

עקב - סוף הענווה היא יראת ה' רוצה לומר הענווה תסבב היראה כי כשיכיר בשפלות עצמו יגדיל רוממות המקום ותבוא בלבו יראת הרוממות.

חשוב לציין כי יראת ה' מכילה מדרגות שונות, כאשר לפי הדעה הרווחת מדרגת עבד ה' היא הגבוהה ביותר. דוגמה להמחשת קניין מדרגה זו ניתן לראות אצל משה רבנו אשר מקבל את התואר "עבד ה'" בתחילת ספר יהושע (א, א): "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת מֹשֶׁה עֶבֶד ה' וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון מִשְׁרַת מֹשֶׁה לֵאמֹר: נֹרָאָה כִּי יִיחֹדִיתוּ שֶׁל בַּמִּדְרָגָה הָעֲנוּוָה הִיא שֶׁהִקְנֵתָה לָּךְ אֶת הַבְּסִיס לְתוֹרָא זֶה. כִּךְ מִסְבִּיר הַרְמַב"ן, בְּבִיאורו עַל הַפְּסוּק: "וַיְהִי אִשְׁמֵה עֲנֹו מֵאֵד מִפְּלֵ הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (במדבר יב, ג): "וטעם והאיש משה ענו מאד - להגיד כי השם קנא לו בעבור ענותנותו".⁷

בעזרת פירושו של הרד"ק לספר יהושע (א, א) ניתן להעמיק בהבנת מדרגת עבד ה':

עבד ה' - מי ששם כל כחו וכוונתו וכל השגחתו בשם יתברך ואף בהתעסקו בעניני העולם מתכוין לעבודת האל יתברך הוא יקרא עבד ה' כמו אברהם עבדי, דוד עבדי, עבדי הנביאים שהם כמו העבד לאדון.

לאור דברי הרד"ק ובהתאם לביאורו של הרמב"ן ניתן לומר כי מתוך הענווה מקבל האדם הניצב אל מול הקב"ה פרופורציה בין מקומו ומטרתו בעולם לבין הקב"ה, אשר קובע את המטרות. בנוסף, על ידי הענווה מתעלה האדם במדרגות עבודת הבורא, וזאת מתוך ההכרה שרצונו לקיים את רצון הבורא.

ה. הגדרת כוונה מעולה

אם כן, נמצאנו למדים שמתוך השתקעות במידת הענווה מתעלה האדם במדרגות יראת השם. על פי האמור, במהלך התעלות האדם במדרגות יראת השם, מקבלים חייו של האדם משמעות נעלה יותר. כעת, תודעתו של

⁶ כתבי רמב"ן אגרת ט, אגרת מוסר דפוס מנטובה (נוסח א), ירושלים תשכ"ג, עמ' שעד.
⁷ לתוספת עיון והשוואה ראה כתבי רמב"ן, שם, אגרת מוסר דפוס החכם בן ציון הלפר (נוסח ב).

האדם מכוונת אל מטרה נעלה הפועלת לעבודת הקב"ה בלבד, ללא נטיות אישיות. לדעתי, השינוי התודעתי של האדם הוא תוצר של הכוונה הקיימת באדם.

על מנת לבאר את דברי איעזר בפירושו של רש"י לפסוק המובא לעיל (דברים י, יב):

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱ-לֹהֶיךָ שֶׁאֵל מַעֲמֶךָ כִּי אִם לִירָאָה אֵת ה' אֱ-לֹהֶיךָ לִלְכֹת בְּכָל דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אוֹתוֹ וּלְעֹבֵד אֵת ה' אֱ-לֹהֶיךָ בְּכָל לִבְכָּךְ וּבְכָל נַפְשְׁךָ.

כך לשון רש"י:

כי אם ליראה וגו' - רבותינו דרשו מכאן הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים.

רש"י בפירושו מדייק מהמילים "כי אם ליראה" את העובדה כי אין ביכולת האדם לבחור לבצע מעשים מסוימים במידה והם אינם עולים בקנה אחד עם תודעתו הרוחנית. מתוך כך מתברר הקישור הישיר בין רמת יראת השמים של האדם לבין החלטותיו ובחירותיו באופן מעשי. מעבר לכך, ניתן להסביר שיראת ה', אשר מקורה כאמור בענווה, מופיעה ראשונה משום שהיא הבסיס והשורש לקיום השאר.

לדעתי, בעקבות דברים אלו ניתן לומר כי תפילותיו של האדם אינן סובבות אך ורק סביב צרכיו של המתפלל, אלא הן מקבלות ממד רוחני- כלל עולמי. משמעות הדבר היא שהאדם המתפלל אינו ממוקד סביב צרכיו הפרטיים, לשם קיומו האישי, אלא עיניו נשואות להטבת המצב הרוחני השורר בכלל הבריאה כולה. אכן, ההבדל בין האדם המתפלל מתוך הבנה זו לבין האדם שלא השיג אותה הוא שונה במהות. האדם אשר לא מבין את משמעות התפילה מתוך ממד זה, מניח שעליו לבקש שתפילותיו יתקבלו לפני הקב"ה ברצון ומתוך כך ישפיע הבורא על מעשיו ברכה והצלחה. למיטב הבנתו, הברכה וההצלחה אשר ישפיע הקב"ה על מעשיו יסייעו לו, בתור אדם פרטי, בעבודת השם שלו. לעומתו, האדם אשר מתפלל מתוך הבנה זו אינו מחפש בעצמו את ה"אני" אשר צריך מהקב"ה שיימלא את רצונותיו הרוחניים כדי להיות יהודי מאמין טוב יותר. אדם זה מקבל על עצמו שליחות ייחודית וספציפית, היכולה להיעשות אך ורק על ידיו. בנוסף, אדם זה אינו מתפלל שמעשיו יקבלו את ברכת ההצלחה של הקב"ה, אלא להיפך. מתוך הבנה זו שואף האדם שמעשיו יהיו בהתאם לרצון הבורא, ועל ידי כך יכללו מעשיו של האדם עם המעשים אשר הקב"ה משרה עליהם ברכה מתוקף היותם קיום רצונו בעולם.⁸

1. ביטוי הכוונה המעולה בתפילה

בהתאם לביאור הנראה לעיל ניתן להסביר כי הפסוק: "יְהִי לְרָצוֹן אִמְרֵי פִי וְהִגִּיֹן לִבִּי לְפָנֶיךָ ה' צוּרִי וְגֹאֲלִי" (תהלים יט, טו) אין משמעותו בקשה מה' שתפילת האדם תתקבל ברצון. כעת, בסיומה של התפילה, האדם מתחנן לפני הקב"ה שתפילתו ואף הגיגי מחשבתו יהיו זהים לרצון ה' יתברך, ומתוך כך רצויים לפניו. על כן מסתכם הפסוק בתיאור ה' כצור האדם וגואלו, מאחר ואין תכלית אחרת מלבד רצון הבורא המתגלה על ידי האדם. כך אכן מבאר המלבי"ם את הפסוק:

יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך, שגם הדבורים שאוציא מפי וגם מחשבות לבי יהיו לרצון לפניך, שלא אומר ולא אחשב דבר נגד רצונך.

מהאמור לעיל, סבורני שתפילות אשר מכוונות וממוקדות לתכלית שלשמה נברא האדם מתקבלות לפני הקב"ה ברצון ומתקיימות כתוצאה מכך. אין הכוונה חלילה שרצונו של ה' משתנה כתוצאה מתפילתו של האדם, אדרבה,

⁸ הרמב"ם, מורה הנבוכים, ג, נד (מהדורת שוורץ, עמ' 675), מנסח את רעיון זה באופן דומה: "לאחר אותה השגה, אותו אדם יתכוון בהתנהגותו תמיד לחסד משפט וצדקה מתוך הידמות אל מעשיו יתעלה כמו שהסברנו מספר פעמים בספר זה".

רצונו של האדם השתנה כתוצאה מעלייתו במדרגה רוחנית תודעתית בנוגע לחובתו בעולם ועל כן תפילותיו נענות. אכן, תיתכן מציאות בה האדם התפלל וביקש משאלה השואפת לתוצר ראשוני הזהה לזה שפילל עבורו לפני שהתעלה במדרגתו הרוחנית;⁹ ברם, כעת תפילותיו נענות כתוצאה מהמחשבה אשר עומדת מאחורי בקשותיו ותודעתו הרוחנית שהשתנתה כעת לרצון הקב"ה.¹⁰

1. הסבר תופעת העקרות בקרב אמהות האומה

בשלב זה נוכל לחזור ולדון בעקרותן של אימהות האומה. השאלה בדבר תופעת העקרות של ארבעת האימהות מתבססת על הנחת היסוד כי מצד מעלתן הרוחנית, ובהשוואה לשאר בני האדם, הן היו ראויות לוולד. אולם, לו נתבונן על תפקידן של ארבעת האימהות בנוגע לתהליכי יצירת עם ישראל ייתכן וייראו הנתונים באופן שונה. אף שהיו אימהות האומה צדקניות ברמה מופלגת¹¹ ולא התעסקו בבקשת מילוי תאוות גשמיות אלא רוחניות, לעיתים גם בקשות רוחניות גבוהות אינן מספיקות למימוש הפוטנציאל המצוי באדם המבקשם.

ארבעת האימהות התפללו לזרע ותפילותיהן נענו רק לאחר זמן רב, וזאת כתוצאה משינוי מסוים. על מנת להבין את השתלשלות התהליך אציג את המקורות ואבארם.

1. שרה

וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים אֶל אַבְרָהָם שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִּי שְׂרָה שְׁמָהּ. וּבִרְכָתִי אֶתָּה וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן וּבִרְכָתִיָּהּ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מְלִכִּים עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ.

(בראשית יז, טו-טז)

את הפסוקים הללו מפרש בעל הכלי יקר כך (הביאורים בסוגריים שלי):

נתנו כאן שני ההי"ן (שני אותיות "ה") אחת לאברהם ואחת לשרה, ונלקחה הי' (אות "י") מן שרה לאברהם, להורות שזכות של שרה גרם להם לתולדה (הולדת יצחק) זו, כמו שנאמר (שם פסוק ג) ואבנה גם אנכי ממנה בזכות שהכניסה צרתה (הגר) לביתה, ואם כן זכותה של שרה גרם לאברהם שיוליד.

ועל כך יש להוסיף את המבואר במסכת ברכות (יג ע"א):

שרי היא שרה בתחלה נעשית שרי לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם.¹²

ניתן להבין כי הפגם בתפילתה של שרה לא נבע מתוך חטא מסוים, אלא מתוך לקות בהבנתה של שרה בנוגע למטרת ההמשכיות שלה על ידי בן. בתחילה שאפה שרה להעמיד צאצא עבורה ועבור אברהם, בן אשר ימשיך את דרכם הרוחנית. ברם, שרה לא הבינה כי רצון הקב"ה בעניין היה שתגדל את בנה להיות אחד מאבות האומה ואף שאר הגויים. כתוצאה מחוסר התיאום באינטרסים, הרבתה שרה אימנו בתפילה לפני הקב"ה ובניסיונות לתקן את מידותיה. לדעתי, רק לאחר שהתעלתה במדרגות הענווה הבינה שרה את תפקידה בעולם - לגדל ולחנך בן

⁹ ותפילותיו לא נענו לפני השינוי במדרגתו הרוחנית.

¹⁰ לדעתי זהו הפשט של המשנה במסכת אבות (ב, ד): "הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך".

¹¹ שמע בקולה - מלמד ששרה אמנו נביאה היתה (תורה תמימה בראשית כא, יב; ע"פ מגילה יד ע"א).

¹² לתוספת ביאור לגמרא נביא את לשון המלבי"ם על הפסוקים: "וַיֹּאמֶר אֱ-לֹהִים. בא דבור מיוחד שלישי בעבור שרה, שרי אשתך עד הנה (עד היום) נקראת שרי, כי עיקר שמה (שמה המקורי) היה יסכה ואברהם קראה שרי ר"ל (רצה לומר) שרתי שלי, עתה שאתה (אברהם) נעשית אב המון גוים כן היא (גם היא) שרה שמה, ע"ש (על שם) השררה הכוללת (על שאר אומות העולם) לא המיוחדת לך (לאברהם)".

שיגדל להיות אב האומה הבא. כאשר הבינה שרה כי צריכה היא להתפלל לקיים את רצון הקב"ה בלבד, החלה לפעול למימוש מטרתה בעולם - קיום הזרע לאברהם. פעולות אלה באו לידי ביטוי בהכנסת הגר לביתה בניסיון לקדם את הרצון הא-להי של העמדת הצאצא. יש לציין שמעשה שכזה בהכרח נבע מתוך ענווה עצומה והבנה כי אין מטרתה להיות צדקת פרטית בלבד, אלא אם לאומה שלמה. ואכן, מתוך שינוי תודעתי זה נעתר הקב"ה לתפילת שרה ויצחק נולד ממנה.

2. רבקה

וַיַּעֲתֶר יִצְחָק לֵה' לְנֹכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עָקְרָה הוּא וַיַּעֲתֶר לוֹ ה' וַתֵּהֶר רֵבְקָה אִשְׁתּוֹ.

(בראשית כה, כא)

נראה את פירוש של המלבי"ם לפסוק:

ויעתר. הלידה בבני אדם שיוולד (ההורה צאצא שהוא) מינו (דומה להורה בתכונות) שתולה (קיימת) בטבע כמו ששתול (קיים) בטבע הצומח והחי להשאיר מינו, אולם שיוולד (האדם) סגולה (ולד מיוחד במינו) ושיצא פרי נבחר קדש הלולים, הוא נגד הטבע וצריך לזה עזר אלהי, וע"כ (ועל כן) היו אמותינו עקרות כי שיצא מן הקליפה פרי קודש אין הטבע מוכנת מעצמה עד יופיע כח אלהי, שזה יתעורר ע"י (על ידי) התפלה להאציל נשמה קדושה בת אלהים אשר תעש חיל, והגם שיצחק כבר היה מוכן לזה מעת העקדה כמ"ש (כמו שכתוב שם), רבקה לא היתה מוכנת לזה (לא הייתה מזרע אברהם ולא הייתה ראויה), וע"כ (ועל זה אמר) כי עקרה היא, וספר איך הוכנה ללידה זו. א[ע"י הרבות בתפלה שע"כ (שעל זה אמר) ויעתר שמורה על הרבוי. ב] שהיתה התפלה מיצחק שהוא כבר הובטח על בנים מעת העקדה והתפלל שהבנים יהיו ממנה.

לפי האמור לעיל, ניתן להבין כי רבקה הייתה עקרה מאחר שלא הייתה במדרגה בה ראויה להיות אם האומה.¹³ חשוב לציין, כי אין זה אומר שרבקה לא הייתה צדקנית בעלת מדרגה גבוהה, שהרי היא נבחרה על ידי אליעזר עבד אברהם לאחר שנמצאה מתאימה במבחן שערך לה.¹⁴ אם כן, יש להבין מה מנע מרבקה להיות במדרגה זו.

לדעתי הסיבה לכך שרבקה לא הייתה בעלת סגולה ללדת בן ליצחק הוא שרבקה לא הייתה בתודעת אם אומה אשר כל מעשייה מכוונים למען קיום התכלית העליונה של הקב"ה. מהצגת תכונותיה של רבקה ברור כי היא ייחודית במידותיה הטובות, אולם אין זה אומר שהיא מוכנה לשאת באחריות של אם האומה. לכן נזקקו רבקה ויצחק להרבות בתפילה ולהכיר שאף להם, בעלי המדרגה הגבוהה, יש מה לתקן בתודעתם.

אכן, כאשר חבר יצחק לתפילותיה של רבקה התברר כי הוא מכיר בה כזוהי לו בסגולתו, וממנה ראוי להיוולד זרעו. ניתן לומר שאף יצחק היה זקוק להכיר בצורך שלו להתפלל עבורה על אף שאינה ראויה. אמנם בעקידתו הוכיח יצחק כי הוא מוכן למסור את נפשו לה', אולם כאשר התפלל עבור רבקה הביע את נכונותו להתמסר לקב"ה על ידי דאגה להמשכיות זרעו ולקיום האומה, ולא רק להתמסרותו האישית לה'.

3. לאה

¹³ פירוש רבנו בחיי לפסוק מקביל במידה מסוימת לביאורי: "ויעתר יצחק לה' לנכח אשתו כי עקרה היא. הכתוב היה ראוי להקדים ולומר, ותהי רבקה עקרה ואח"כ (ואחר כך): ויעתר יצחק לה' כי עקרה היא, ומה שהקדים התפלה יתכן לומר שהקדים העיקר, ולמדנו שאין הכונה שתהיה העקרות סבת התפלה שא"כ (שאם כן) הסבה עיקר והתפלה טפל לה, אבל הכונה לשון הכתוב כי התפלה (היא) סבת העקרות, ולומר לך שלא נתעקרה (רבקה) אלא כדי שיתפללו שניהם על הדבר, לפיכך הקדים התפלה שהיא העיקר והסבה הראשונה שבשבילה בא העקרות לרבקה אמנו".

¹⁴ ראה בראשית כד, יג-כז.

וַיֵּרָא ה' כִּי שְׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ וַרְחַל עֲקָרָהּ.

(בראשית כט, לא)

נראה הפעם את פירושו של הרד"ק:

וירא ה' כי שנואה לאה - לא היה יעקב שונא אותה (את לאה), אבל היה אוהב אותה (את לאה), אלא לפי שהיה אוהב את רחל יותר מלאה קרא (ל)לאה שנואה, כלומר כנגד אהבתה של רחל היתה (לאה) שנואה, וכן "האחת אהובה והאחת שנואה" ולפי שהיתה עלובה בעיניה שלא היתה (לאה) אהובה כאחותה (רחל) ראה ה' בעיניה (צערָה של לאה) ויפתח את רחמה. ובאמרו ויפתח, מלמד שהיתה עקרה וה' פתח רחמה, ורחל נשארה עקרה כמו שהיתה.

באופן דומה מפרש בעל התורה תמימה:

כי שנואה לאה - מאי שנואה, אילימא (אם תאמר) שנואה ממש, אפשר (ש)בגנות בהמה טמאה לא דבר הכתוב, דכתיב (פ' נח) ומן הבהמה אשר איננה טהורה, ובגנות צדיקים (כן) דבר הכתוב, אלא ראה הקב"ה ששנואין מעשה עשו בפניה (של לאה ועל כן רשום) ויפתח את רחמה (בבא בתרא קכג ע"א).

מהאמור לעיל ניתן להבין כי למעשה אף לאה לא הייתה ראויה להוליד בנים ליעקב אבינו ועל כן הייתה עקרה. אם ננתח את המציאות אשר עמדה בפני לאה נבין כי היא הייתה מיועדת להינשא לעשו הרשע. מאחר ולאה נישאה ליעקב בערמה, הייתה לאה אהובה פחות מרחל בעיני יעקב. אולם, הקב"ה הכיר במדרגתה הרוחנית הגבוהה של לאה ואף באחריות הגדולה שחשה כלפיי המשכיות זרע יעקב. אחריות זו באה לידי ביטוי בכך ששנאה את מעשיו הרעים של עשיו מצד אחד ומצד שני הייתה מוכנה להינשא ליעקב בדיעה שהוא לא יאהב אותה כמו את רחל, וכל זאת על מנת לקיים ליעקב זרע ראוי. לדעתי במעשים אלה ישנו ביטוי מובהק של ענווה מצידה של לאה אימנו בכך שהייתה מוכנה לוותר על מעמדה בכדי לפעול למען קיום רצון הקב"ה. אם כן, הקב"ה נענה לתפילותיה של לאה מאחר והם נבעו מתוך ענוותנותה ובאו לידי ביטוי בויתור על מעמדה למען האמת הא-להית המתאימה לה.

4. רחל

וַיֵּרָא ה' כִּי שְׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ וַרְחַל עֲקָרָהּ.

(בראשית כט, לא)

וַיִּזְכֹּר אֱ-לֹהִים אֶת רַחֵל וַיִּשְׁמַע אֲלֶיהָ אֱ-לֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ. וַתֵּהָרֵם וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר אֶסְף אֱ-לֹהִים אֶת חֲרָפָתִי.

(שם ל, כב-כג)

את פסוק כב מפרש רש"י כך:

ויזכר א-לֹהִים את רחל - זכר לה שמסרה (רחל) סימניה לאחותה (לאה) מתחת לחופה של רחל), ושהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא יגרשנה יעקב לפי שאין לה בנים, ואף עשו הרשע כך עלה בלבו כששמע שאין לה בנים.

ומוסיף הרד"ק:

וישמע - אל כל התפלות שהתפללה, והגיע עתה העת שנעתר האל לתפלתה.

ברחל אימנו ניכרת מידת הענווה הייחודית לאם האומה כבר בתחילת דרכה. כאשר הייתה אמורה רחל להינשא ליעקב אבינו, הצירה רחל על מר גורלה של אחותה לאה אשר נידונה להינשא לעשו הרשע. רחל ידעה כי לאה ראויה להיות אם האומה אף יותר ממנה, מאחר והייתה רחל עקרה מטבעה.¹⁵ על כן, מסרה רחל ללאה את הסימנים אשר נקבעו מראש בינה לבין יעקב על מנת למנוע חילוף מעין זה בחופה. מהלך זה שביצעה רחל נבע מתוך הענווה העצומה אשר רחל ניחנה בה. ענווה זו הובילה אותה לוותר על מקומה המיוחד שיעקב ייעד לה לצדו, וזאת על מנת לקדם את הרצון הא-להי שלא תהיה אחת מארבעת אימהות האומה.

העובדה כי רחל הייתה אהובה יותר מלאה הובילה לכך שמרגע שנעתר הקב"ה לתפילתה של רחל להיות מסוגלת ללדת, הפסיק יעקב לקיים זרע מלאה אימנו. למעשה, כאשר רחל סייעה ללאה במהלך זה, גזרה היא על עצמה להיות עקרה עד אשר לאה תפסיק ללדת. יתרה מזאת, רחל אף סיכנה את עצמה באפשרות שהיא תעלה בגורלו של עשו כתוצאה מכך שיעקב יגרשנה. אולם, כאשר החל לנצנץ החשד כי יעקב עלול לגרשה, החלה רחל להרבות בתפילה לפני הקב"ה לאפשר לה לקיים את רצונה בהעמדת צאצאים אשר יהיו ראשי האומה. בהתאם לכך, זכר הקב"ה את התמסרותה של רחל לקיום רצונה ופתח את רחמה. כאשר ניתנה לרחל היכולת ללדת, הייתה היא האחרונה ללדת ליעקב בנים.

ז. סיכום

בתחילת המאמר הובאו שתי שאלות בדבר תופעת העקרות בקרב אימהות האומה. אנסה לענות על שאלות אלו, ובעזרתן לתמצת את עיקרי המאמר.

שאלתי בתחילה מהי התפילה לה הקב"ה מתאווה כל כך, עד שהוא מוכן לדחות עבורה את לידתם של אבות האומה ואת היווצרותו של עם ישראל. מתוך האמור לעיל, מובן כי על מנת שתהיה תפילתו של אדם ראויה ומקובלת לפני הקב"ה נדרש האדם לאחוז בתודעה מסוימת אשר מובילה את כוונותיו. תודעה זו מורכבת מכך שהאדם מבין את מקומו ומחויבותו כלפיי הקב"ה בעולם ומתוך כך שואף בכל מעשיו לקדם את רצון הבורא. כאשר אדם אחוז בתודעה זו, כל תפילותיו של האדם אינן נוגעות לרצונותיו הפרטיים כי אם לרצונותיו של הקב"ה.

כאשר הקב"ה מצפה מאדם לבצע מעשה מסוים בעולם, אך האדם אינו מודע לכך, הקב"ה אינו בהכרח נענה לתפילותיו מאחר והן אינן ממשות את הפוטנציאל המצוי באדם. לעומת זאת, הקב"ה כן "מתאווה" לתפילות של אדם אשר שואפות למימוש הפוטנציאל הקיים באדם לקיום רצון הבורא. על כן, הקב"ה היה מוכן לדחות את לידתם של אבות האומה ואת היווצרותו של עם ישראל, מאחר וכך עורר את ארבעת האימהות להתפלל מתוך תודעה זו אשר שאפה למימוש הפוטנציאל המצוי בהן.

כמו כן, שאלתי מה נדרש מהאדם לעשות על מנת להתכוון בתפילה באופן המביא לכדי סיפוק את תאוות הקב"ה. בתשובה לשאלה זו יש להתייחס לכך שישנה תופעה בה האדם קובע לעצמו מטרות אישיות הנוגעות למימוש הפוטנציאל שלו בהתאם לרצונותיו. מתוך כך יוצא שהאדם מתפלל להצלחת מטרות אלה לפני הקב"ה. לדעתי תפילה זו אינה עולה בקנה אחד עם רצון הקב"ה ועל כן אינה רצויה לפניו. על מנת להצליח להתכוון באופן המביא לכדי "סיפוק" את "תאוות" הקב"ה, נדרש האדם לשנות את תודעתו באופן הרצוי לפני הקב"ה. כדי לבצע זאת,

¹⁵ מתוך הפסוקים נראה כי לא היה ידוע מראש שלאה גם כן עקרה. מובן כך מאחר שנאלצו חז"ל ללמוד זאת מתוך דרישת הפסוקים ולא מפשטם.

נדרשת עבודה מתמדת על מידת הענווה של האדם. כאשר מתחזק האדם במידת הענווה, הוא מבין כי אין לו קיום כלל בלא רצונו של הקב"ה. יתרה מזאת, האדם מבין שכל בריאה הקיימת בעולם נבראה מתוך מלאכת מחשבת של הקב"ה, ובהכרח יש לה תכלית ספציפית. מתוך תובנות אלה מתעורר האדם להתעלות במדרגות יראת השם וחקירת ייחודיותו בעולם. כתוצאה מחקירה זו מנתב האדם את מחויבותו בעולם כלפי קיום רצון הקב"ה בהתאם לתכונותיו. לדעתי, התפילות אשר מתפלל האדם בתהליך זה הינן הרצויות והמקובלות לפני הקב"ה, מאחר ומתוכן שואף האדם לקיים את רצון הקב"ה באמת ובשלמות.